

צניעות לקריאת שמע

ינון אליהו

הגמ', בפרק שלישי של מסכת ברכות (כד.), דנה במצבים שבהם אין לקרוא קריאת שמע מפני פגם בצניעות, ומתוך הדברים נלמד בניין אב להלכות צניעות. המאמר שלפנינו הוא סיכום לימוד הסוגיה בעיון.

בסוגיית הגמ' יש ארבע מימרות, ונעיין בהן בע"ה אחת לאחת:

א. **אמר רבי יצחק: טפח באשה ערוה.**

למאי? אילימא לאסתכולי בה - והא אמר רב ששת: למה מנה הכתוב תכשיטין שבחוץ עם תכשיטין שבפנים? לומר לך: כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורף!
אלא באשתו ולקריאת שמע.

ב. **אמר רב חסדא: שוק באשה ערוה, שנאמר: "גלי שוק עברי נהרות"** (ישעיה מז, ב), וכתוב: "תגל ערותך וגם תראה חרפתך" (שם, ג).

ג. **אמר שמואל: קול באשה ערוה, שנאמר: "כי קולך ערב ומראך נאודה"** (שה"ש ב, יד).

ד. **אמר רב ששת: שעב באשה ערוה, שנאמר: "שערך כעדר העיזים"** (שם ד, א).

א. טפח

אמר רבי יצחק: טפח באשה ערוה. פירש רש"י (ד"ה לאשתו ולק"ש): "אם טפח מגולה בה". פירוש לפירושו - טפח הרגיל להיות מכוסה וכעת מגולה. וכן פירשו שאר ראשונים (רשב"א בשם ראב"ד, מרדכי סי' פ, מאירי, כס"מ הל' ק"ש ג, טז, ועוד), ופשוט².

1 הערות מאת עוז מורנו הובאו בתוך הערות השוליים באות שונה.

2 דאי לא תימא הכי, היה לו לומר אסור לקרות כנגד אישה, דאין לך אשה שלכל הפחות פניה מגולים - ב"ח (סי' עה, סוף אות א).

שאלת הגמ', "למאי" - לאיזה עניין זה ערווה? אם תאמר להסתכל בה (כדי ליהנות) - הרי זה אסור אפי' באצבע קטנה, ומה חידוש בטפח?! אלא באשתו ולק"ש. - **פירש רש"י** (ד"ה לאשתו ולק"ש): "אם טפח מגולה בה לא יקרא ק"ש כנגדה". היינו אפי' אינו מסתכל בה, אלא כל שכנגדה אסור³. אבל המסתכל (כדי ליהנות), האם אסור לק"ש אף במקומות שדרכם להיות מגולים? מסתבר שבאשתו מותר, ובאישה אחרת אסור.

וכתב הרמב"ם (הלכות ק"ש ג, טז): "וכל גוף האשה ערוה, לפיכך לא יסתכל בגוף האשה כשהוא קורא. אפי' אשתו, אם היה מגולה טפח מגופה - לא יקרא כנגדה"⁴. משמע מדבריו, שטפח מגולה באשתו אסור לקרות כנגדו; ופחות מטפח מותר, וכ"ש במקומות המגולים (אף אם מסתכל, דבאשתו אין איסור בהסתכלות). ובאישה אחרת, אף פחות מטפח לא יקרא כנגדה. נואינו מוכרח, ואף הב"ח בסי' עה (אות א. וכן ערה"ש שם אות ב, ועוד) דקדק בהיפך ברמב"ם, דאינו מחלק בין אשתו לאשה אחרת⁵. והיינו, דאסור להסתכל בין על אשתו בין על אחרת בשעת קריאתו, ואם הטפח מגולה אסור אף אם אינו מסתכל.

ברא"ש (ברכות פ"ג סי' לו) הגרסה בגמ' שונה: "לק", הא באחרת והא באשתו ולק"ש". וקצת משמע שדווקא באשתו בטפח, אך באחרת - אפי' פחות מטפח (דדוחק לומר כאן אפי' באשתו). אך לא כן הבין הדברי חמודות ברא"ש (אות קטו, ע"ש)⁶. **וכן הביא הגהות מיימוניות** (הל' ק"ש אות ט) **בשם בה"ג**, דבאשתו בטפח, ובאחרת אף

3 מדקתני "באשתו ולק"ש" נראה דבאישה אחרת אפי' פחות מטפח - אסור. ואינו מוכרח, ד"ל בפשטות ד"באשתו ולק"ש" בא לומר אפי' באשתו.

4 גרסתנו מתוקנת ע"פ גירסתו של הרב קאפח (המוחק את שני הרי"ן).

5 ונראה דהסיבה לדקדוק, לפי שגרס "זאם היה". ולפ"ז - אשתו שייכא ברישא, וטפח מגולה שייך בין אשתו ובין אחרת, והחילוק בין הרישא בין הסיפא: להסתכל / לקרוא כנגדה.

עוז: ול"נ שיש לדקדק כן גם בלא הוא"ה, דממש"כ "אפי' באשתו" משמע דלא מבעיא כאשה אחרת שדינה יהיה ד"אם היה מגולה טפח מגופה וכ"ו". דאם לא כן היה צ"ל: "דבאשתו וכ"ו", להדגיש את החילוק בין תחילת דבריו - המוסבים על דין אשה בעלמא - לסופם, דמייירי באשתו בלבד! וכמה שכתב הרמב"ם לעיל מכן: "לפיכך לא יסתכל בגוף האשה כשהוא קורא", דמשמע אפי' בכל דהוא - הא מייירי להדיא **בהסתכלות** (כדי ליהנות, כמבואר ב'ל' הראשונים), האמורה אפי' באצבע קטנה! [ולפ"ז מבואר ג"כ מדוע נקט הרמב"ם בסוף דבריו "אפי' אשתו וכ"ו", דלכאורה היה לו לומר שאסור לקרוא ק"ש כנגד טפח של אשה, ואשתו נמי בכלל זה! - אלא שרצה להדגיש ההבדל בין הרישא דמייירי בהסתכלות של הרחוק, ובין הסיפא דמייירי כנגדה בלבד ומשום דהיי ערווה, וכגון באשתו שלא שייכא בה הסתכלות כ"כ]. ושורר שגם הגר"י קאפח זצ"ל גופיה כתב לדקדק כדברי הב"ה, עיין דבריו.

6 עוז: משום שלמד בפשטות דהוא באחרת' שכתב הרא"ש קאי על הסתכלות באצבע קטנה, דלא שייכא באשתו (ולק"ש). "והא באשתו ולק"ש" - לאשמועינן רבותא ולאשמועינן דינא, דאיסור ק"ש כנגד טפח של אשה אינו משום הרחוק עכירה (של"ש באשתו, ואסור אף שלא בזמן ק"ש), אלא משום ערווה, ואפי' אינו מהרהר.

בפחות מטפח, **וכן ראבי"ה** (ברכות סי' עו) **בשם בה"ג ר"ח**. וסוברים שהסוגיה עוסקת בראייה בעלמא⁷.

לעומתם יש ראשונים הסוברים דמיירי (גם אחר תשובת הגמרא) **בהסתכלות**, ומשום הרהור, וכשיהרהר לא יכוון. ובאשתו אסרו דווקא בטפח, ובפחות מותר, ובאישה אחרת אסור אף בפחות מטפח. אך בראייה בעלמא - מותר בכל עניין (לק"ש). **וזו לשון הרשב"א** (ברכות כד. ד"ה והא דאמר): "טפח באשה ערוה... **פירש הראב"ד** דאפשר דוקא ממקום צנוע... אבל פניה ידיה ורגליה... אין חוששין להם, מפני שהוא רגיל בהם ולא טריד. ובאשה אחרת אסור להסתכל בשום מקום, ואפילו באצבע קטנה". **וכן פירשו הנמוקי"י והמאירי** (כך נראה מדבריו).

לסיכום: יש מחלוקת ראשונים בפירוש הסוגיה, אם מדובר בה בראייה בעלמא או בהסתכלות:

הסתכלות	ראייה בעלמא
ראב"ד, רשב"א, רבנו יונה, נמוקי"י, מאירי	רש"י, רמב"ם, רא"ש, הג"מ וראבי"ה בשם בה"ג, ראבי"ה בשם ר"ח, רה"ג, טור, (שו"ע).

מחלוקת נוספת - האם באישה אחרת בטפח, או אף בפחות מטפח?

דווקא טפח	פחות מטפח
רמב"ם (ב"ח), טור, (שו"ע)	הג"מ וראבי"ה בשם בה"ג, ראבי"ה בשם ר"ח

מה האיסור בהסתכלות? האם מדובר כשמתכוון ליהנות, או אפי' ראייה סתמית? **נראה** שזו ודאי הסתכלות לשם הנאה, **על פי הגמרא בברכות (סא):** "תנו רבנן: המרצה מעות לאשה מידו לידה, כדי להסתכל בה... - לא ינקה מדינה של גהינם". וכן כתב בפירוש הרמב"ם (הלכות איסורי ביאה כא, ב): "והמסתכל אפי' באצבע קטנה של אשה, ונתכוון להנות - כמי שנסתכל במקום התורף".

אך קשה מהגמ' בע"ז (כ): "מעשה ברשב"ג... וראה נכרית אחת נאה ביותר, אמר מה רבו מעשיך ה'... ולאסתכולי מי שרי?!" מיתבי: וינשמרת מכל דבר רע' - שלא

7 למ"ד שמדובר בגמ' בראייה בעלמא, כשהגמ' אומרת "לאשתו ולק"ש" - היינו אע"פ שמתר להסתכל - אסור לקרוא ק"ש. להורות שאין האיסור 'הסתכלות' אלא 'ערוה' שאסור לקרות כנגדה אף באשתו.

יסתכל אדם באֶשֶׁה נאה ואפי' פנויה, באשת איש ואפי' מכוערת! ...קרן זוית הואי" (רש"י שם: כשפונה לימין או לשמאל לכנס ממבוי למבוי, ופוגעין זה את זה בקרן זוית, דאינו רואה אותה מרחוק באה כנגדו שיעצם עיניו). - **יש להקשות**, שאם כדברינו, שיש חילוק בין הסתכלות לראייה - מדוע לא תירצה הגמ' שרשב"ג רק ראה? **ויש ליישב**, דכיוון שאמר "מה רבו מעשיך ה'" משמע שנהנה נאגרות משה אבן העזר ח"א, ט). ולכן אם לא היה במציאות של קרן זוית לא היה מסתכל בה, ואפילו שלא על מנת ליהנות.

נחזור לגמרא. **מדוע לא נקט ר' יצחק פסוק לדבריו כפי שעשו שאר האמוראים?** כדי להבין זאת, צריך להבין מדוע שאר האמוראים הוצרכו לראיה מפסוק. התשובה לזה היא, שבכל שאר הדינים יש סברא לקולא: 1. שוק - מפני שמלוכלך ומזוהם (ב"ח בדעת רש"י). 2. קול - דאינו מראה. 3. שיער - מאי שנא מפניה? אבל בטפח הסברא נותנת שמקום מכוסה נקרא ערווה (וא"ת שוק - זימנין דמגלי). **ומדוע דווקא טפח?** דמקום התורף הווי טפח (ב"ח).

דרשת רב ששת ("למה מנה הכתוב תכשיטין") **טעונה ביאור**. ולהלן שלושה ביאורים:

1. בני" (במלחמת מדין) הביאו תכשיטים אלו לכפר על עוונם (הסתכלות במקומות אסורים). ותינח מקומות שבפנים צריכים כפרה, אבל מדוע הביאו תכשיטים על מקומות שבחוץ?⁸

2. מדוע פירט הכתוב תכשיטין שבפנים, הרי אין ראוי להזכירם!

3. מדוע פירט הכתוב את שמות התכשיטין?⁹

אלא ודאי לומר שגם על תכשיטין שבחוץ ועל הסתכלות באצבע קטנה צריך כפרה.

8 עוז: ביאור זה אתי שפיר רק לפי גי' רש"י "למה מנה הכתוב תכשיטין שבחוץ עם תכשיטין שבפנים?" דמשמע שהשאלה על תכשיטין שבחוץ אבל לפי הגי' שבגמ' שלפנינו (היפך) - השאלה על תכשיטים שבפנים. והפירוש השני עלה יפה לגי' הגמ'.

9 עוז: קשה בלשון רב ששת, ששאל למה מנה הכתוב "א' עם ב'" ולא למה מנה "א' ו-ב'".

ב. שוק

אמר רב חסדא: שוק באשה ערוה. יש לשאול: מה החידוש? הרי ודאי לא גרע משאר מקומות מכוסים! נאמרו בזה מספר תירוצים (לנפק"מ בין התירוצים עיין להלן אות ד):

1. מקום זה לפעמים מגולה ולפעמים מכוסה, וקמ"ל דחשוב מכוסה (רא"ה).
2. אע"פ שמקום זה אינו מקום שדרכו להיות צנוע באיש (ראב"ד, רשב"א).
3. אה"נ, שוק שונה משאר מקומות המכוסים, ואף פחות מטפח, כל שהוא מגולה משוקה חשוב ערוה (ב"ח)¹⁰.
4. ואפשר לומר, דהו"א שגרע מאצבע קטנה של אישה, מדמלוכלך כמו באיש, והיתה הו"א דמותר אף להסתכל, קמ"ל שאסור. וכן פירש רש"י (ד"ה ערוה): "להסתכל, וכן באשתו ולק"ש", ולכאורה יש לתמוה על רש"י: מה החידוש בלהסתכל? הרי אפי' על אצבע קטנה אסור להסתכל! - אלא נראה כדארמין (ב"ח).

הראיה שהביא רב חסדא היא מן הפסוק "גלי שוק... תגל ערותך" (ישעיה מז, ב), דמשמע דשוק חשיב ערוה. ויש לשאול, מדוע לא למד מכאן רב חסדא אף ששיער באישה ערוה, שהרי כתוב בתחילת הפס' 'גלי צמתך'? אכן, רש"י פירש שם ד'צמתך' היינו זרועותייך ושוקייך, וא"כ מדובר באותו עניין. אך לשאר המפרשים צ"ע.

ג. קול

אמר שמואל: קול באישה ערוה. נחלקו ראשונים האם מדובר לעניין ק"ש. **הרא"ש:** קול באישה "פי' - לשמוע, ולא לענין ק"ש". **וכתב שכך סבר הרמב"ם,** שלא הזכיר קול באישה בהלכות ק"ש¹¹. והחידוש, דאע"פ שאין מראה עיניים והו"א

10 עזי: ועיין במשבצות זהב (ס' ע"ה סק"א) שכ' דהיינו באשתו, והביא עוד (פי' אחר) דרב חסדא בא לומר שבאשה אחרת - אפי' פחות מטפח היו ערוה, ונקט "שוק" ודה"נ לשאר איברים המכוסים (וכשיטת הגהמ"י בשם בה"ג, הל' ק"ש פ"ג אות ס).

11 גם ברש"י יש משמעות כזו, דפירש (ד"ה קולך ערב): "מדמשבח לה קרא בגוה (בעצמה - היינו בקולה) - ש"מ תאוה היא". **ויש לשאול,** מה עניין תאוה לכאן? הרי הנקודה היא ערוה ולא תאוה (שהרי רש"י נמנה על השיטה הראשונה - אף בראייה בעלמא)! **ויש לדחות** דגם למ"ד משום ערוה - כיוון שיש תאוה בדבר - סימן שזו ערוה. או באופן אחר, דמשום שיש תאוה גור.

דמותר אף לשמוע כדי ליהנות, קמ"ל שזו תאוה ומביאה לידי הרהור, ולכן אסור (ודין זה שייך לאבן העזר). **ואולם** רוב המוחלט של הראשונים סובר דקול (וגם שיער) נאמר לעניין ק"ש (לדוגמה עיין מרדכי סי' פ בשם רב האי גאון ובשם היראים).

אף לקריאת שמע	רק לאיסור שמיעה
שא"ר	רמב"ם, רא"ש, (רש"י?)

אף לקריאת שמע

בתוך הראשונים הללו חזרת המחלוקת שלעיל: האם האיסור משום ערוה, ואף בראייה בעלמא - ולעניינו, שמיעה בעלמא - ובין באשתו ובין באחרת אסור לק"ש; או שהאיסור משום הרהור, ורק בהסתכלות / שמיעת אשתו אסור לקרוא, ובאחרת אסור בכל עניין (אך בראייה בעלמא ושמיעה בעלמא מותר אף באחרת)?

אסור לק"ש בשמיעה בעלמא	אסור לק"ש, שלא יקשיב
הג"מ וראבי"ה בשם בה"ג, ראבי"ה בשם ר"ח, שו"ע (יש להזהר)	ראב"ד, רשב"א, ריטב"א, נמוק"י, מאירי.

מהו קול האסור באישה? מהגמ' בקדושין (ע). משמע, שאף דיבור אסור ("נשדר ליה מר שלמא לילתא נישאל כבודו בשלום ילתא אשתין! א"ל: הכי אמר שמואל: קול באשה ערוה", ופי' רש"י: "שנאמר 'השמיעני את קולך', ואם אשאל בשלומה תשיבני"). **ואמנם יש לחלק** בין דיבור שיש בו קירוב דעת (של השבת שלום, וכמו שמביא רש"י מהפס' - שמבקש שתשמיע לו את קולה), ובין דיבור רגיל (וכך מחלק הרשב"א, וכן המאירי, בעניין דומה: דיבור כעין זמר / דיבור רגיל), וא"כ רק דיבור של זמר (או דאיכא קירוב דעת, דכעין זמר הוא) - אסור.

פסק הרמב"ם (הל' איסורי ביאה כא, ב): "ואפילו לשמוע¹² קול הערוה... אסור". וכן כתב **הרשב"א** (בסוגיין, בשם הראב"ד) וסייג זאת כדלעיל, וז"ל: "אסור לשמוע אפי' קול דיבורה (באשה אחרת), כדאמרין בקידושין... ואלא מיהו נראה דדוקא קול של שאלת שלום או בהשבת שלום כי התם, דאיכא קירוב דעת".

12 עיין: ונראה מדבריו שכל "קול" - ואפי' דיבור - אסור! ויותר מפורש ממש"כ בתשובה (שו"ת הר"מ רכד): "זאת המזמרת אשה - יש שם איסור המישי, לאמרום 'קול באשה ערוה', ומכ"ש כשהיא מזמרת. עכ"ל.

אם יוכל להתעלם - האם מועילה ההתעלמות?

רבנו יונה (יז. בדפי הרי"ף ד"ה ערוה בעששית): מועילה.

מרדכי (סי' עו) ומשמעות שאר פוסקים: אינה מועילה. והביא המרדכי ראייה מהירושלמי.

הראיה מהפסוק "כי קולך ערב ומראך נאווה" לכאורה תמוהה, שהרי משבח אותה גם בשאר דברים; ואפשר לתרץ ע"פ דברי התוס' בנדה (לא: ד"ה כי) - "אבל היא אינה מקלטנו בקול ערב, אלא בצח ואדום"¹³.

האם קול באשה ערוה דוקא כשרואה אותה או מכירה?

לכאורה נראה מסתימת כל הראשונים והאחרונים, דלא חלקו בין רואה ומכירה לבין שאינו רואה ומכירה. וכן משמע מדברי הר"ח (הובא בהג"מ שם) וז"ל: "וקול, אע"ג דאין נראה לעיניי, הרהור מיהא איכא...". ונראה שסובר כי יש איסור עצמי בשמיעה, ואע"פ שבד"כ אין יצה"ר שולט אלא במה שעניו רואות - בקול יש גם בלי ראייה. אך לא כן משמע מן היש מפרשים המובא בראבי"ה, הנותן טעם לקול באשה ערוה מפני שדרכו להביט בה כשהיא מנגנת. והגם דלא סבירא לן הכי, יש קצת ראייה שמדובר עכ"פ כשנמצאת מול פניו¹⁴. ויש עוד סברא להתיר (בקול אשה ברדיו / דיסק) שאין הקול מתייחס אליה, דהווי כמו שער המנותק ממנה, שאין בו משום ערוה. וקצת סמך יש, דאמרינן בגמרא "קול באשה", "שער באשה". אך יש לחלק, שהקול בלאו הכי לא נמצא באישה, אלא יוצא ממנה לאזני השומע, ומאי שנא מתי יבוא לאוזן השומע¹⁵? וכך נ"ל.

אמנם בשו"ת יבי"א (ח"א, או"ח סי' ו) כתב להקל על סמך הגמרא במגילה (טו): "ת"ר: רחב - בשמה זינתה (רש"י - המזכיר את שמה נגרר אחר תאות זנות), יעל - בקולה,

13 הערת אלישיב נמן: הדבר פשוט שאין כאן לימוד ממש מן הפסוק, ולא הובא הפסוק אלא כאסמכתא בעלמא, וכן להלן לגבי שיער, וא"צ להיכנס לשינויי דחיקי שכתב שם.

14 עיז: מאחר ולא סבירא לן כוותיה, נראה שיש לדחות, שרק לשיפתו - שהקול לבד אינו גורם כ"כ להרהור - הוצרך להעמיד להגמ' כעומדת לפניו, אבל כיוון שאנו הוששים להרהור שעי"י הקול בלבד - אין צורך לומר כן. לכן אין ראייה מדברי הראבי"ה לשיטת הר"ה ושא"ר. אבל נראה שיש לדחות גוף הראיה מר"ה, שמש"כ "דאין נראה לעיניי" לא קאי על גוף האשה אלא על הקול עצמו (ואפי' אם האשה כנגדו - אין קולה נראה) ולפי"ז אפשר דלא פליגי כלל ואף הר"ה סובר כראבי"ה. וכ"כ בשו"ת יביע אומר (א, ו).

15 וכ"כ כשעומדת בחדר הסמוך, שהרי שומע קולה ישירות.

אביגיל - בזכירתה, מיכל בת שאול - בראייתה. א"ר יצחק: כל האומר 'רחב רחב' מיד נקרי. א"ל רב נחמן: אנא אמינא ולא אכפת לי! א"ל: כי קאמינא - בידועה ומכירה". והקשה, היאך אמר רב נחמן רחב? נהי דלא חשש לדרב יצחק (דאמורא הוא ור"נ יכול לחלוק עליו), עכ"פ היה לו לחשוש לברייתא! ותירץ, דמהברייתא ודאי משמע דביודעה ומכירה מייירי, דנקט לשון עבר, אך מדברי רבי יצחק (דנקט לשון הווה) לא משמע כן, ולכן הקשה עליו. ומכאן הוכיח שהברייתא עוסקת בידועה ומכירה, ולכן גם "יעל בקולה" בידועה ומכירה. והגם שיעל בקול דיבורה, כל הנשים נחתינן דרגה ודווקא בקול זמר, אך עכ"פ - בעי יודעה ומכירה.

יודעה ומכירה - פירשו התוספות (תענית ה:): "יודעה - שבא עליה, ומכירה - שראה אותה". והסביר (יבי"א) שכוונת התוספות רק ליישב את כפל הלשון, ומילי מילי קתני, ופי' - יודעה או מכירה. ורש"י פירש שם (בתענית): "ביודעה - היינו נמי מכירה". והמהרש"א (בח"א מגילה) הביא דברי רש"י, ועוד פירש מדליה: יודעה - ממש (כתוספות), ועי"ז מכירה¹⁶. והביא עוד שכן ראה בשו"ת מהר"ם שיק (אה"ע סי' גג) שכתב, דנראה דלא שייך קול באשה ערוה אלא ברואה את פניה או יודעה ומכירה¹⁷.

מסקנת הרב ביבי"א - שאם ראה אפי' תמונה שלה אסור לשמוע, אך אם לא ראה אותה מעולם אפי' דרך תמונה¹⁸ - מותר לשומעה. והביא תימוכין לשיטתו מכמה פוסקים (שו"ת בית שערים או"ח סי' לג, מערכי לב או"ח סי' ה, בית דוד סי' קפח, ועוד). ויש לי לשאול שאלות אחדות על ראית הרב ממגילה¹⁹:

16 ותמה עליו (יבי"א) מדוע לא הזכיר מדברי התוס'.

17 **שו"ת שבט הלוי** (חלק ג סימן קפא): "אלא דחוות קשה ראיתי בתשובת מהר"ם שיק (אה"ע סי' גג) על הא דקידושין (ע). דאמר שמואל קול באשה ערוה, דזה לא שייך אלא אי רואה את פניה או ידעה ומכירה כעין דאמרינן (מגילה טו) רחב בשמה, יעל בקולה, והיא ידיעה ומכירה, וכן לענין הסתכלות בבגדי צבעונין וכו'; אבל באינו רואה אותה בפני' ואינה מכירה - אין חשש כלל, עכתו"ד - א"כ לכאורה מפורש בדבריו כעין מש"כ הגאון בית שערים; ולא עוד, אלא דעדיפא מיני', דהבית שערים כ' דעכ"פ מכוער הוי, והמהר"ם שיק סיים דבלא ידעה אין חשש כלל, וידוע דגאון הזה היה רב גובריה. אבל באמת אין ראיה מדבריו להקל בנ"ד, דהמרה"ש קאי על קול באשה ערוה דקידושין דהיינו שאילת שלום, ועי' שב' הרשב"א מי"מ קול שאילת שלומה וכי"ב אסור, והיינו משום דאיכא קרוב דעת, ועי' כ' הגאון דקול בעלמא אינו בעצם מעורר תאוה, ולכן בשאלת שלום מותר, אלא דבמקום דמכירה לבו גס בה גם זה אסור. וחילוק זה הוא דלמד מיעל, שגם שם לא הו' הקול זמר, וכמש"כ למעלה, ועי' מסיים דאם לא ידעה ומכירה ואינה בפניו אין חשש כלל, אבל בקול זמר המעורר חשק והרהור תאוה חלילה להתיר, ולא יפה עשה בתשובת יביע אומר (ח"א סי' א) שהביא דברי המהר"ם שיק להקל בראדיא, ובנה עליו עיקר פסקו להקל, ולענ"ד לא אמר מהר"ם שיק לעולם", עכ"ד.

18 ובמקום אחר (יבי"א ח"ט או"ח סי' קח אות מג) חזר בו מדבר זה, וכתב שאינו אסור עד שיראה בפועל.

19 אבל העיר לי הרב חיים גרינשפן שליט"א שאין עיקר ראיתו ממגילה.

1. בלא"ה אין ה"א שיהא אסור להזכיר את שמה בלא יודעה ומכירה, דמה יעשה כשיגיע לספר יהושע ולגמרא הזאת? אלא ודאי מדובר בזמנה, וא"צ להעמיד ביו"מ, דמסתמא²⁰ כולם הכירוה, וע"י הזכרת שמה היו אנשים באים לידי תאוות זנות?
2. ואת"ל שכדי לבוא לתאוות זנות צריך יו"מ ברחב, מנין להקיש אף ליעל? דלמא הא כדאיתא והא כדאיתא! תדע, דמיכל בת שאול פשיטא דלא בעינן יו"מ, דא"כ מה החידוש?!
3. ואת"ל דגם יעל בקולה' ביו"מ - עדיין אינה ראייה, דדילמא שם בעינן יו"מ, דבקה דיבורה מיירי²¹ (כ"מ מהמהרש"א), משא"כ בדין דבקה זמר עסקינן, ולעולם לא בעינן יו"מ!
4. ואת"ל דבעינן יו"מ, לפי התוס'²², וכן המהרש"א (דיודעה - בא עליה ממש) - האם כדי ליאסר בקול אשה, צריך לבוא עליה?!

אולם בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ה סי' ב) הביא דבריו ואף הוסיף מדיליה, ובצירוף הטעמים אמר, שהיום יש להקל בשעת הדחק שלא יוכל להימלט מקול הזמר, ובלבד שלא יתכוון ליהנות, דא"כ נחשב זה בכל אופן שהוא פריקת עול הקדושה והטהרה. והחובה התמידית המוטלת על האישה הישראלית היא לכוון לבו לטהר נפשו מטומאות הנפשות וכו' (ע"ש).

יש לעיין, מדוע מעיקר הדין מותר לאשה לקרוא בתורה בציבור (מגילה כג.), ולא חששו ליקול באשה ערוה' - שהרי מנגנת בטעמי המקרא? ושמה בלא טעמים (ועיין חו"ע לפורים עמ' נח)²³.

ד. שיער

אמר רב ששת: שער באשה - ערוה, שנאמר "שערך כעדר העיזים" (שה"ש ד, א). ולכאורה הראיה מדמשבח לה קרא בגווה - ש"מ תאוה היא (כפי שפירש רש"י לגבי קול). **אך קשה**, דמאי שנא משאר השבחים והקילוסים? וכאן אין לתרץ כפי שתירצנו לעיל גבי קול (מהתוס' בנידה), שהרי גם היא משבחתו ב"קצותיו תלתלים"! **ואולי** הלימוד הוא מהרישא של הפסוק: "מבעד לצמתך - שערך וגו'", **ופירש רש"י**

20 שהיתה אחת מארבע נשים יפות (מגילה טו.).

21 ע"ז: מדיכא תיתי להקל בלשון הגבו' "בקולה" דמיירי דוקא כדיבור?

22 דמניין שהתוס' מילי מילי קתני? שמה כוונתם - יודעה וגם מכירה.

23 על פי הערת הרב חיים גרינשפן שליט"א.

(בשיה"ש): "מבפנים לקישורין שערך נאה ומבריק כצוהר" - וכוונת הפס' (לפי הגמ') להורות שהשיער נמצא מבפנים לקישורים²⁴ ולסבכה - דהיינו: מכוסה²⁵.

האם גילוי כל שהוא משער האשה ומשוקה²⁶ מונע מלקרוא ק"ש? נראה שיש בזה מחלוקת, והיא תלויה בשאלה - מזה החידוש בשער ובשוק על פני שאר מקומות מכוסים שדינם בטפח?

בשוק הבאנו לעיל ארבע תשובות לשאלה זו: 1. זימנין דמיגלי. 2. אינו מקום צנוע באיש. 3. אפי' פחות מטפח אסור. 4. מקום מלוכלך.

בשוק: ולפי נקודות 1,2,4 - דווקא בטפח. ול-3 אפי' פחות.

בשיער: לפי נקודה 2 - דווקא בטפח, ולנקודה 3 - אף בפחות.

וכתב הטור (אורח חיים עה, א), וז"ל: "טפח המגולה באשה במקום שדרכה לכסותו - אסור לקרות קריאת שמע כנגדה, אפילו היא אשתו, וכן אם שוקה מגולה אסור לקרות כנגדה. ושער של אשה שדרכה לכסותו - אסור לקרות כנגדו, אבל בתולות שדרכן לילך פרועות הראש - מותר", עכ"ל. נראה מדבריו שבשוק אפי' פחות מטפח אסור, דלמה חזר ואמר יוכן אם שוקה מגולה, אם לא לצורך הנ"ל (וכן בדברי הרא"ש בסי' לו, שלא השמיט דין שוק)²⁷. אך השו"ע השמיט שוק (וכן הרמב"ם), ונראה שסובר שדינו כשאר מקומות המכוסים - בטפח.

'דרגיל ולא טריד' - גדר זה הוזכר לראשונה בדברי הר"ח (מובא בהגמ"ק ש"ג, טז), וז"ל: "וכל אלה דוקא שאין רגילות להגלות, אבל בתולה הרגילה בגילוי שיער

24 ומכאן יש קצת סמך למה שנהגו היתר בשער היוצא מהקישורים.

25 ויש לשאול, הרי חובת כיסוי הראש מדאורייתא ("ופרע את ראש האשה") ומדת יהודית (כתובות עב. ע"ש), ומדוע צריך פס' נוסף על כך? דמאי שנא משאר מקומות מכוסים שבגופה מצד הדין? ואולי יש לחלק בין איסור הרהור הנולד כתוצאה מכיסוי ראשה (שאוילי בטל היום), לבין איסור ערוה הבא מצד הגבר (שאין לו ביטול עלמית).

26 ע"ז: נראה ש"שיער" ו"שוק" אינם קשורים זה בזה יותר מ"שיער" ו"טפח" או "שוק" ו"טפח". וביותר קשה ההשוואה בת"י ג-8 (שבשוק אפי' פחות מטפח אסור וה"ה לשיער) שהסביר להחמיר בשוק היא משום דכתיב גבי "שוק" סתם-"ערותך", ומשמע דכל שבשוק חוי ערוה (ב"ח סי' עה), ומשא"כ גבי שיער שאין ראייה מהפס' לקרותו "ערוה" (ובזה נראה שלא גרע מטפח בשאר איברים), אלא רק מוכיח לנו ששיער מביא לידי "תאוה", ומכאן נלמוד שיש לגזור בו ולעשותו כשאר שני איברים לענין "ערוה". (והיינו משום דהו"א ששיער אינו ממש חלק מהגוף ד"נגועו מוליק") (אהלות ג, ג. נזיר נא. נידה נה), קמ"ל ששייך בו הרהור ולכן יהיה כגופה לעניין זה).

27 ושם כפי' א מ-3 התי' האחרים (כך העיר הרב חיים גרינשפן שליט"א).

- לא חיישינו, דליכא הרהור, וכן קול הרגיל בו". **וצריך להבין**, מה זאת אומרת רגילות? ואם היו רגילים לגלות שוק או שאר מקומות צנועים - גם אז יהיה מותר (לק"ש)?! **אכן יש מי שמתיר לקרוא ק"ש מול נשים נשואות מגולות שיער בימינו**, כיוון דרגילים בכך (ערוה"ש סי' עה אות ז, בא"ח ש"ר בא יב, יבי"א ח"ו אר"ח יג). אך כמעט אין מי שמתיר (למעט שו"ת ישכיל עבדי המובא להלן) לקרוא מול זרוע (בחלק העליון) מגולה או כל דבר הנוגד את ההלכה (למעט שער אישה), וגם ערוה"ש לא התיר קול הרגיל בו אלא באשתו (המותר מצד קול באישה). וכן ברור למעיין בן איש חי (שם יג), דאע"פ שהורגלו בקול אישה (במצבים מסוימים) - צריך להיזהר מללמוד תורה באותה שעה²⁸. וכ"ש הפוסקים האוסרים לקרוא ק"ש אף מול שיער מגולה (מ"ב ס"ק י, ראה להלן)!

וצריך לברר: מה החילוק בין נשואות לבתולות? ומה ביחס לנשואות שאינן מכסות ראשן? וכן מה ביחס לשאר המקומות המכוסים?

כתב השו"ע (עה, ב): "שער של אשה, שדרכה לכסותו - אסור לקרות כנגדו [הגה: ואפי' אשתו]²⁹, אבל בתולות שדרכן לילך פרועות הראש - מותר [הגה: וה"ה השערות של נשים שרגילין לצאת מחוץ לצמתן, וכ"ש שער נכרית, אפי' דרכה לכסות]³⁰". ונראה שתולה האיסור במנהג לכסות או לגלות (והכיסוי הופך את המקום לערוה), ולא בעצם הדין שצריך לכסות. וקצת יש ראייה למתירים. אך לא כך הבינו האוסרים, **וז"ל המ"ב** (ס"ק י): "ודע עוד דאפי' אם דרך אשה זו וחברותיה באותו מקום לילך בגילוי ראש כדרך הפרוצות, אסור... כיון שצריכות לכסות השערות מצד הדין... וגם כל בנות ישראל המחזיקות בדת משה נוהרות בזה מימות אבותינו מעולם ועד עתה - בכלל ערוה היא ואסור לקרות כנגדן, ולא בא למעט, רק בתולות... שזה תלוי במנהג המקומות...³¹". **יוצא מדבריו**, שאם מצד הדין אסור לגלות - לא יועיל שום דבר שבעולם להתיר לקרוא כנגדו. אך מה שנהגו לכסות מעבר לדין, תלוי במנהג. וכן לעניין קול באישה כעין זמר, האסור מצד הדין - לא תועיל רגילות להתיר לקרוא כששומעו. אבל דיבור שרגיל בו - מותר. וכך יש להסביר ברמ"א (סעי' ג): אבל קול הרגיל בו (=דיבור) - אינו ערוה³².

28 למותר לציין, שגם המתירים, אינם אלא לעניין ק"ש, אך ח"ו שמתירים להתלבש כך, ר"ל.

29 אינו בא לחלוק אלא לבאר (כד"ח אות טו).

30 המ"ב (ס"ק טו) מבאר דמדובר בפאה נכרית, ויש חולקים.

31 ומקומות שנהגו לכסותו - אסור לקרוא ק"ש נגדו.

32 חילוק דומה מובא בשו"ת אג"מ (ד, טו).

וצריך לברר, לדעת המתירים בשער נשואה, ואוסרים בשאר מקומות מכוסים - מה החילוק? **וכתב בשו"ת יבי"א** (ו, אר"ח יג) לאחר דין ודברים בשיטות האוסרים והמתירים, **וז"ל**: "אך יד הדוחה נוטה שיש לחלק בין גילוי שוק באשה, שלא הותר מעולם גם לבתולות פנויות, לשער שהותר בבתולות פנויות, וא"כ י"ל דלא שכיח הרהור כ"כ בזה". לאחר מכן הביא דברי **החזו"א** (טו, ח) שכתב: "ובשער שמותר בפנויה ואסור בנשואה - לכאורה ה"מ שמכירה ותמיד רואה אותה בביסוי הראש, ולכן כשמגלה עתה חשיב ערוה. אבל אשה שאינו מכירה - לא גריעא מבתולה דשרי. אבל לא משמע כן מהפוסקים". והגם שלא משמע כן מהפוסקים, יש בסברא זו צד להתיר אף אישה שמכירה ואין דרכה לכסות את ראשה³³, אך כאמור דחה סברתו ("משום דלא משמע כן מהפוסקים"). **אחר כל זאת ראיתי בשו"ת ישכיל עבדי** (ח"ד אר"ח סי' ט) דכתב, שבשעת הדחק יש להתיר לומר דברים שבקדושה אף מול זרועות מגולות (בחלקן העליון). הוא מתבסס על **מרוך הבא"ח** (בא י"ש"א) המתיר (בשם י"א) בשעת הדחק לקרוא מול אישה המגלה דדיה בשעת ההנקה, שכיוון שדרכה לגלותם בשעת ההנקה - נחשבים ככפות הידיים והרגליים. ודקדק, שאם היתה רגילה אף שלא בשעת הנקה - אף שם היה מותר³⁴. והסיק משם דה"ה היום, דאף מן היהודיות יש, בעוה"ר, שנהגו לגלות זרועותיהן - מותר³⁵. ואף הוסיף מעשה רב מרבנים העורכים חתונות ואינם נוהרים בזה³⁶.

להלכה: הרמב"ם השמיט קול ושיער, וכתבם בה"ל איסורי ביאה (כא, ב) ומשמע שסבר שלא נכתבו לענין ק"ש ומותר לקרות כנגדם. **ובב"י** כתב שהלכה כרמב"ם, כיוון שגם הרי"ף השמיט (הכל), וגם הרא"ש סבירא ליה הכי בקול. אך אע"פ כן טוב לחוש לשאר פוסקים שאוסרים. **ודרכי משה** כתב שמן הדין אסור. **אולם בשו"ע** חזר בו - ובשיער פסק שאסור, ובקול פסק דיש להיזהר, ולא הגיע עליו הרמ"א.

33 עזי: נראה שיש ללמוד מדבריו שני דינים: א. דכל שאינו מכירה מותר (דלא גריעא מבתולה). ב. לפי מה שכתב (הזו"א) שהטעם לאיסור "כשמכירה ותמיד רואה בביסוי הראש ולכן כשמגלה עתה חשיב ערוה" משמע דאף אם מכירה ואין רגילה לכסות ראשה, דעוברת על דת היא - אין לחוש שיבוא לידי הרהור, ולא חשיב ערוה.

34 ומה שאסר (הבא"ח) מול זרועות מגולות של נשות הערביים אף שרגילות בכך, מפני שהיהודיות דרכם לכסות.

35 וצ"ע מדוע לא התיר ג"כ בקול היכן שדרכן בכך (אות יג)? ואלי יש לחלק, דכיוון דאין זה תמידי לא רגילים בזה אע"פ שדרכם בכך. ודוחק.

36 עזי: ובשו"ת יבי"א (ג, מז) השיג עליו.

לסיכום. אסור לקרוא קריאת שמע בפני:

ר"ף	רמב"ם	רא"ש	שא"ר
----	טפח (שוק ושיער?)	טפח, שוק ושיער	טפח, שוק, שיער וקול

רגילות תועיל (לעניין ק"ש):

מ"ב	אג"מ, בא"ח, ערוה"ש, יבי"א	ישכיל עבדי
במנהג	באיסור שהותר מקצתו	באיסור
שער בתולות / קול דיבור	שער נשואות	אף שוק חרועות מגולות

בשוק:

הרא"ה, הראב"ד וסיעתיה, הרמב"ם והשו"ע	רא"ש, טור
טפח	פחות מטפח

